автореф. дис. … канд. ист. наук : спец. 07.00.02 «Отечественная история» / Манаев Георгий Георгиевич. – М., 2010. – 28 с. **22.** Ивановский В. В. Учебник административного права (Полицейское право. Право внутреннего управления) / В. В. Ивановский. – 2-е изд. – Казань, 1907. – 506 с.

Надійшла до редколегії 20.12.2011

Исследован дискуссионный вопрос о времени возникновения органов административной юстиции в Российской империи и роль Сената в осуществлении административных процедур.

A debatable question about time of origin of organs of administrative justice in the Russian empire and role of Senate in realization of administrative procedures is investigated.

УДК 340.12

А. М. Шульга

ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ЯК ЕЛЕМЕНТА СКЛАДУ ПРАВОМІРНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

Висвітлено прикладне значення складу правомірної поведінки особистості шляхом конкретизації змісту такого його структурного елементу, як суб'єктивна сторона, орієнтуючись насамперед на відповідну термінологію чинного законодавства України.

Метою даної статті є висвітлення прикладного значення поняття «склад правомірної поведінки особистості» шляхом конкретизації змісту такого його структурного елемента, як суб'єктивна сторона, орієнтуючись насамперед на відповідні поняття (терміни) чинного законодавства України.

Категорія «склад правомірної поведінки особистості» має прямий зв'язок із характеристикою ознак правомірної поведінки. Серед цих ознак, як і загалом серед ознак *юридично значущої поведінки,* доцільно розрізняти: 1) *загальні (родові) ознаки;* 2) *спеціально-юридичні ознаки* (такий підхід в навчальній літературі ми використовуємо з 1998 р. [1, с. 113–117]).

Загальні (родові) ознаки – це ознаки, властиві юридично значущій поведінці як різновиду соціальної поведінки. Відповідні ознаки дозволяють певною мірою відрізнити юридично значущу поведінку від *інших видів* соціальної поведінки (юридично нейтральна, моральна, аморальна, звичаєва, політична тощо), є виразом її *соціально-політичної оцінки* – ставлення до неї суспільства і держави. Як відомо, дії, що дозволяються в одній країні, в іншій можуть бути юридично забороненими. Приміром, у колишньому СРСР комерційне посередництво було злочином, тоді як в США відповідні дії кваліфікувались як правомірні.

З огляду на основні ознаки поведінки у сфері права, а саме: соціальне значення, свідомо-вольовий характер, властивість спричи-

© Шульга А. М., 2011

няти (зумовлювати) юридичні наслідки, зовні виражена у дії чи бездіяльності, регулюється юридичними нормами (регламентованість правовими нормами), підлягає юридичній оцінці (правовій кваліфікації) [2, с. 590–591; 3, с. 197], основними загальними (родовими) ознаками правомірної поведінки є її: а) зовнішнє вираження (об'єктивованість) у формі дії або бездіяльності; б) відповідність нормам, принципам права даної держави (адекватність моделям поведінки, передбаченої правом, змістом тих чи інших юридичних прав, юридичних обов'язків тощо); в) позитивна соціальна значущість (виражається в її соціальній корисності, допустимості, необхідності).

Спеціально-юридичні ознаки – це взаємозв'язана сукупність ознак (об'єктивних і суб'єктивних), котрі мають не стільки *світоглядне*, скільки *прикладне* значення, а саме: значення для *юридичної оцінки* (правової кваліфікації) поведінки як правомірної (дозволеної) або протиправної (забороненої), є *юридичною підставою* (необхідною і достатньою) для здійснення відповідної кваліфікації. Спеціально-юридичні ознаки є певною конкретизацією загальних (родових) ознак, їх репрезентацією в межах *юридичної конструкції* [4, с. 108, 124], котра визначається як *склад правопорушення* або *склад правомірної поведінки.* Відповідні ознаки традиційно визначаються в юриспруденції як певні елементи складу правопорушення або правомірної поведінки. Такими елементами є *об'єкт* (об'єкт поведінки), *суб'єкт* (суб'єкт поведінки), *об'єктивна сторона* (об'єктивна сторона поведінки), *суб'єктивна сторона* (суб'єктивна сторона поведінки).

Частина зазначених ознак (елементів складу правопорушення або правомірної поведінки) – це *об'єктивні ознаки (об'єкт, об'єктивна сторона),* частина – *суб'єктивні ознаки (суб'єкт, суб'єктивна сторона).* На прикладне значення даних ознак, приміром, указує загальновідомий факт, що при правовій кваліфікації злочинів як виду правопорушень уже не одне століття використовується не категорія «ознаки злочину» (їх визначає, наприклад, ст. 11 Кримінального кодексу України), а категорія «склад злочину» (є *підставою* кримінальної відповідальності). Відповідна категорія використовується і стосовно правомірної поведінки. *Склад правомірної поведінки* являє собою сукупність передбачених нормами (принципами) права об'єктивних і суб'єктивних ознак дії (бездіяльності), котрі є підставою для її юридичної оцінки (правової кваліфікації) як правомірної.

Термін *«склад правомірної поведінки»* не можна визнати тим терміном, який відноситься до усталеної, традиційної, загальновживаної термінології підручників, навчальних посібників з теорії держави. Зазвичай науковці при характеристиці складу правомірної поведінки особистості, на жаль, не зосереджують увагу на питанні прикладного значення даної категорії як загалом, так і стосовно такого найбільш дискусійного, на нашу думку, його

елементу, як суб'єктивна сторона. Приміром, у навчальній літературі при характеристиці суб'єктивної сторони злочину традиційно розглядається питання «Поняття і значення суб'єктивної сторони злочину» [5, с. 159]. Проте характеристика *суб'єктивної сторони* правомірної поведінки, як правило, репрезентує не стільки прикладний, скільки суто загально-психологічний підхід до висвітлення її змісту, її розуміння як певного внутрішнього ставлення (зацікавленість, байдужість) суб'єкта права до своєї діяльності та її результатів [6, с. 452], як певних мотивів, що спонукають вчиняти правомірно [7, с. 81].

Наш підхід до характеристики *суб'єктивної сторони* правомірної поведінки, до її розуміння як елементу складу правомірної поведінки *особистості* припускає необхідність пов'язувати її з такими поняттями *мови права* (мови закону), як «мотив», «мета», «добровільність», «добросовісність», «внутрішнє переконання», «законний інтерес», «думка» – поняттями *нормативного матеріалу*, котрі одночасно є поняттями і психологічними, і юридичними, нормативно значущими. Такого роду природа (формально-юридичний статус) даних понять знаходить підтвердження, приміром, з огляду на нормативний зміст чинного законодавства України.

Так, у низці випадків, які безпосередньо пов'язані із вирішенням питання про правомірність певних дій, *мотив* («спонукання до діяльності… усвідомлювана причина, що лежить в основі вибору дій і вчинків особистості» [8, с. 219]) є *легальним* терміном (поняттям), оскільки є елементом тексту і змісту *нормативного правового припису*. Внаслідок цього мотив має юридичне значення, прикладне значення. Наприклад, у ст. 40 Закону України «Про господарські товариства» вказується: «У повідомленні про наступне скликання загальних зборів для вирішення питання про зміни статутного (складеного) капіталу акціонерного товариства повинні міститися: а) мотиви…». Мотив може фігурувати в так званих *умовних правочинах* [9, с. 142] (якщо мотив включено у зміст такого правочину, він є обов'язковим для сторін, має юридичне значення). Мотив у контексті умовних правочинів слід розуміти як внутрішню причину поведінки, яка дає відповідь на питання, чому саме в майбутньому правочин, можливо, буде укладено або не укладено. Наприклад, буде здано квартиру в оренду у зв'язку з виїздом власника за кордон для праці за трудовим контрактом. Оскільки суб'єктивне доводиться через об'єктивне, характеристика відповідного мотиву фактично є вказівкою на ознаки тих *обставин*, стосовно настання (не настання) яких ідеться в тексті умовного правочину.

Відсутність необхідності вказувати всі ті конкретні *цілі*, які лежать в основі змісту різних норм права, специфіка *юридичної техніки* викладу норм права, що тяжіє до продукування переважно абстрактних формулювань, приводять до того, що в тексті нормативного акта, як правило, указується *головна мета* або *сукупність*

основних цілей. Завдяки наявності головної або основної цілі окреслюється коло можливої безлічі підпорядкованих їм цілей (окремих, спеціальних цілей). Логічний зв'язок головної або основної цілі і підпорядкованих їм цілей є таким же, який існує між поняттями родовими і поняттями видовими. Правомірною, природно, буде поведінка, спрямована на досягнення головної (основної) мети (мета є «усвідомлений образ результату, що передбачається, на досягнення якого спрямована дія людини» [8, с. 440]). Але такою буде вважатися поведінка, спрямована і на яку-небудь ціль із кола підпорядкованих основній меті. Наприклад, Земельний кодекс України 2001 р. передбачає (ст. 91): «Власники земельних ділянок зобов'язані: а) забезпечувати використання їх за цільовим призначенням».

Важливим є значення категорії «мета» для визнання правомірності правочинів. Приміром, чинний Цивільний кодекс України передбачає (ст. 234 та ст. 235), що правочини, вчинені «без наміру створення правових наслідків», тобто без мети створення таких наслідків, є також недійсними (фіктивні правочини). Такими ж визнаються й удавані правочини, які «вчиняються з метою приховання іншого правочину» [9, с. 156].

Добровільність є важливою аксіологічною ознакою правомірної поведінки, оскільки істина у кваліфікації даної поведінки «буде не повною, адекватною, якщо вона не сприйме й внутрішню мотивацію суб'єкта такого діяння» [10, с. 20]. Але добровільність також нерідко може бути головним визначальним пунктом правомірності дій, які мали місце в реальному житті. Про що й говориться, зокрема, у Кримінальному кодексі України. Наприклад, ст. 46 Кримінального кодексу України передбачає можливість «звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим». *Примирення* – «це угода зазначених осіб», участь у якій «потерпілого повинна бути добровільною» [5, с. 32], під примиренням «розуміється добровільна відмова потерпілого від поданої ним заяви…» [11, с. 135].

Поняття «*добросовісність*» – поняття багатьох *кодексів* України, приміром, у Господарському процесуальному кодексі України зазначено: «Сторони зобов'язані добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами» (ст. 22). Цивільний кодекс України закріплює низку положень, пов'язаних із поняттям добросовісності: до загальних засад цивільного законодавства, зокрема, належать такі принципи, як «справедливість, добросовісність та розумність» (ст. 3). Здійснення цивільних прав припускає (ст. 12), «що поведінка особи є добросовісною та розумною, якщо інше не встановлено судом». Стаття 330 Цивільного кодексу України закріплює можливість «набуття добросовісним набувачем права власності на майно, відчужене особою, яка не мала на це права». Добросовісним визнається такий набувач майна, який не знав і не повинен був знати про те, що особа, у якої це майно було придбано, не мала

права його відчужувати.

Науковці зазначають, що добросовісність «означає прагнення сумлінно захистити цивільні права та забезпечити виконання цивільних обов'язків», «має трактуватися як категорія моральна, що відображає врахування особою інтересів інших учасників цивільних відносин, публічного інтересу тощо» [9, с. 10, 17].

Термін «внутрішнє переконання» («переконаність»), відомий психології, етиці, використовується як правове поняття в різних джерелах права. Так, приміром, у ст. 19 Загальної декларації прав людини говориться: «Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне вираження їх; це право включає свободу без перешкод дотримуватися своїх переконань і свободу шукати, одержувати і розповсюджувати інформацію і ідеї будь-якими засобами та незалежно від державних кордонів» [12, с. 26].

Зазначений термін у правовій системі України юридичне значення має внаслідок його закріплення в низці чинних законів України. Даний термін закріплює, приміром, ст. 212 Цивільного процесуального кодексу України: «Суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів» (аналогічні за змістом статті містять усі процесуальні кодекси).

Поняття «*законний інтерес*» (синонім – охоронюваний законом інтерес) є похідним від поняття «*інтерес*». У дискусії про природу інтересу головне зводиться до з'ясування співвідношення в інтересі об'єктивного і суб'єктивного [13, с. 5] (найпоширенішою є позиція тих дослідників, які розуміють інтерес як єдність об'єктивного та суб'єктивного). Говорити про інтерес, думати про нього як про «узагальнену детермінанту людської активності, що розуміється в широкому соціальному контексті» [14, с. 13] – характерна риса юридичної науки.

Зв'язок інтересу і права, у силу якого інтерес здобуває нову додаткову якість юридичної гарантованості, державно-владної забезпеченості, з погляду на потенційну можливість його реалізації чітко проявляється у випадку надання законодавцем *соціальному інтересу* статусу *суб'єктивного права* [15, с. 186–193] або *законного інтересу* (суб'єктивне право і законний інтерес припускають *можливу* поведінку). Соціальний інтерес, залежно від того, чи перебуває він у «юридичному одязі» *суб'єктивного права* чи *законного інтересу*, має відповідну юридичну силу, силу реального здійснення, але силу більшого або ж меншого рівня. Поза цього «одягу» соціальний інтерес залишається поза правом. Тобто легальність поняття «інтерес» у якісному плані є дуалістичною, граматично ж зримим «інтерес» стає лише тоді, коли він стає включеним у формулу, термін «законний інтерес». Наприклад, відповідно до п. 14 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 8 «Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві», законні інтереси

підзахисного – це інтереси, що «ґрунтуються на вимогах закону або не суперечать їм».

Конституційний Суд України є суб'єктом *офіційного* тлумачення терміна «охоронюваний законом інтерес». У своєму Рішенні від 1 грудня 2004 р. (справа про охоронюваний законом інтерес) Конституційний Суд України демонструє системний аналіз цього терміна й фактично відтворює (повторює), а також частково, але не істотно, корегує основні положення доктринального тлумачення терміна «законний інтерес», сформульованого О. В. Мальком, який, формулюючи визначення поняття законного інтересу, використовує терміни «юридичний дозвіл», «прагнення» [16, с. 8], що свідчить: «законний інтерес» – категорія юридично-психологічна (прагнення – це «первинне спонукання…» [8, с. 386]). Законний інтерес припускає певну дозволену (можливу) поведінку суб'єкта, спричинену наявністю в нього відповідного прагнення. Хоча, на нашу думку, при визначенні поняття законного інтересу замість поняття «прагнення» можна безпосередньо використовувати поняття «інтересу» (законний інтерес – це відповідна, особливого роду юридично можлива поведінка, спричинена інтересом щодо користування певним благом).

Висвітлюючи значення поняття *думки в* контексті суб'єктивної сторони правомірної поведінки доцільно пригадати, що ст. 19 *Загальної декларації прав людини* проголошує: «Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне вираження їх» [12, с. 26]. Дане положення має безпосереднє відношення до правомірної поведінки громадян, оскільки «залежно від форми вираження поведінки в дійсності остання ділиться на вербальну (словесну), що складається з різних висловлень, суджень, оцінок, які дають уявлення про внутрішній психічний стан індивіда, і реальну (практичну) поведінку, що являє собою певні практичні дії та вчинки людей» [17, с. 9].

Зазначене стосується насамперед сфери конституційних прав і свобод, а саме: свободи слова (свободи думок, переконань). Слово – це зовнішня (видима, чутна) форма *думки.* Слово – інструмент об'єктивації думки (остання може бути вираженою, приміром, і жестом, малюнком, картиною, скульптурою), але слово – основний спосіб *матеріалізації* думки в спілкуванні людей. «Мовною формою вираження» думок як «суджень є речення» [18, с. 58], – тобто *слово*. Правове регулювання в контексті свободи слова – це регулювання *вербальної поведінки* громадян, яка може бути як правомірною, так і протиправною.

Юридичне значення для констатації правомірної або протиправної поведінки має як *зміст* думки, так і його *форма.* Зміст думки може скласти *критику*, право на яку в історії радянського законодавства уперше було закріплено на конституційному рівні в ст. 49 Конституції СРСР 1977 р. (ст. 34 Конституції України закріплює положення, відповідно до якого «кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань»). *Зміст думки* (суджень) не повинен бути *наклепом.* На

відміну від критики, при наклепі ганебні факти, що викладаються, не відповідають об'єктивному стану справ, є завідомо неправдивими внаслідок наявності на те прямого умислу винного. *Форма вираження думки* не повинна становити *образу* – «основна відмінність критики від образи полягає у формі вираження: критика завжди повинна бути виражена в пристойній формі» [19, с. 17].

Зміст думки (зовнішньо вираженої) має відношення і до цивільно-правового інституту захисту честі, гідності, ділової репутації громадян (відповідно до ст. 270, 297, 299 Цивільного кодексу України, громадяни мають право звернутися до суду з позовом про захист гідності, честі, ділової репутації). Думка може не бути наклепом (немає умислу), проте одночасно своїм фактичним змістом (наприклад, помилковим) вона може ганьбити, принижувати честь, гідність, ділову репутацію певної особи.

Узагальнюючи зазначене, необхідно зробити висновок, що з огляду на низку понять (термінів) чинного законодавства України («мотив», «мета», «добровільність», «добросовісність», «внутрішнє переконання», «законний інтерес», «думка») категорія «склад правомірної поведінки особистості» має не тільки світоглядне, але й суто прикладне значення.

Список літератури: 1. Погребной И. М. Теория права : учеб. пособие / И. М. Погребной, А. М. Шульга. – Х. : Ун-т внутр. дел, 1998. – 148 с. **2.** Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник / О. Ф. Скакун. – Вид. 2-ге, перероб. і допов. – Х. : Еспада, 2009. – 752 с. **3.** Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копєйчиков, С. Л. Лисенков [та ін.] ; за ред. В. В. Копєйчикова. – Стер. вид. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 320 с. **4.** Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 712 с. **5.** Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 480 с. **6.** Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2000. – 704 с. **7.** Капітанська С. А. Правомірна бездіяльність як форма правової поведінки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Капітанська Сніжана Анатоліївна. – К., 2005. – 183 с. **8.** Психология : словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – 2-ге изд., испр. и доп. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с. **9.** Цивільний кодекс України : коментар / Є. О. Харитонов, О. М. Калітенко [та ін.]. – Вид. 2-ге із змін. за станом на 15 січ. 2004 р. – Х. : Одіссей, 2004. – 856 с. **10.** Оксамытный В. В. Правомерное поведение личности : автореф. дис. на соиск. уч. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история государства и права; история политических и правовых учений» / Оксамытный Виталий Васильевич. – К., 1990. – 39 с. **11.** Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квіт. 2001 р. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Каннон ; А.С.К., 2002. – 1104 с. **12.** Права человека : сб. междунар. док. / сост. Л. Н. Шестаков. – М. : МГУ, 1986. – 232 с. **13.** Экимов А. И. Интересы и право в социалистическом обществе / А. И. Экимов. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. – 135 с. **14.** Петров С. М. Категория интереса в теории советского государственного управления / С. М. Петров, Г. А. Туманов // Советское государство и право. – 1990. – № 8. –

С. 13–20. **15.** Явич Л. С. Общая теория права / Л. С. Явич. – Л. : ЛГУ, 1978. – 287 с. **16.** Малько А. В. Законные интересы советских граждан : автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история государства и права; история политических и правовых учений» / А. В. Малько. – Саратов, 1985. – 20 с. **17.** Оксамытный В. В. Правомерное поведение личности / В. В. Оксамытный. – К. : Наук. думка, 1986. – 175 с. **18.** Кириллов В. И. Логика : учеб. для вузов / В. И. Кириллов, А. А. Старченко. – М. : Высш. шк., 1987. – 271 с. **19.** Воротников А. А. Право на критику как элемент правового статуса и правового положения личности : автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история государства и права; история политических и правовых учений» / А. А. Воротников. – Саратов, 1991. – 18 с.

Надійшла до редколегії 22.06.2011

Акцентировано внимание на прикладном значении состава правомерного поведения личности путем конкретизации содержания такого его структурного элемента, как субъективная сторона, ориентируясь преимущественно на соответствующую терминологию действующего законодательства Украины.

Attention on the applied value of structure of lawful behaviour of the person is accented by the specification of essence of such its structural element, as a subjective side, being oriented mainly on corresponding terminology of current legislation of Ukraine.